

«СВІЙ» СЕРЕД
«ЧУЖИХ»:
ЄВРЕЙ-ВИДАВЕЦЬ
ЯКІВ ОРЕНШТАЙН
В УКРАЇНСЬКІЙ
ТРАДИЦІЇ ХХ –
ПОЧ. ХХІ СТ.

ІВАН МОНОЛАТІЙ
(ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА)

Єврейські студії УКУ, Львів, 29 листопада 2017 р.

Яків Оренштайн (25 лютого 1875 р., Коломия – 12 вересня 1942 р., Варшава) – видавець, власник видавництва «Галицька накладня» у Коломиї (1903–1917) та «Українська накладня» у Берліні (1920–1937).

Відомий український громадсько-політичний та культурний діяч першої третини ХХ ст.

Власний бізнес започаткував 1902 р., видавничий знак «Галицька накладня Якова Оренштайна» почав використовувати з 1903 р. Книжкову серію «Загальна бібліотека» творів українських та зарубіжних авторів видавав з 1909-го.

У липні 1917 р. виїхав з Коломиї у пошуках нових ринків збуту своєї поліграфічної продукції спочатку до Відня, а звідти – до Берліна, де з короткими перервами прожив 20 років. У Берліні заснував «Українську накладню», найбільший успіх діяльності якої припадає на 1920-ті.

У період Української революції 1917–1921 рр. мав тривалі контакти з українськими політичними та культурними колами в Києві і на Наддніпрянщині. У 1920-х відвідав Канаду та США, налагоджуючи контакти із зарубіжними українцями. Був дипломатичним радником Посольства УНР у Німеччині, репрезентував інтереси міжнародних єврейських організацій у процесі С. Штайґера як перемовник з УВО. Коротко належав до «Спілки німецьких книготорговців», з якої вийшов 1935 р. З 1938-го проживав у Варшаві, час від часу відвідуючи Берлін і Львів.

У вересні 1942 р. його розстріляли у варшавському ґетто.

«Третім центром нашого видавничого руху в 1903 р. тут в Австрії була Коломия. ... З признанєм треба згадати тут видавничу фірму коломийського книгаря Я. Оренштайна, що як на наші теперішні обставини в Галичині **є самотнім чужим чоловіком, який дає наклад на українські книжки**. В його книгарні міститься більший склад українських видань, так що навіть Чернівці користають із нього. Крім декількох книжок видала його фірма ще декілька серій українських переписних карток, деяких навіть досить артистичної стійкості. ... Здається, Коломия пережене незабаром в видавничім русі Чернівці і стане другим видавничим центром в Австрії»

Галицькі українці /1903

Ів[ан] Кревецький, *Український видавничий рух в 1903 р.*, "Літературно-науковий вістник", Львів 1904, т. 25, кн. 1, с. 126.

«...Ідемо й розмовляємо. Маємо час, тепер вакації. Не спішимося. Стаємо перед виставами крамниць. Славко скрізь щось смішного підходпить. Тут вивіска, там претензійні пози на фотографіях – особливо пошлюбних. Жартує. Має дотеп, несилуваний, молодечий, такий, що найлегше побуджує до сміху.

--- Зайдемо до Оренштайна. Добре?

--- Най буде.

--- Це наш майбутній Альтенберг, Гебетнер-Вольф чи який інший Вавельберг. Добре Маковей каже...

--- Що таке?

--- А каже, що **наше видавниче діло не рушиться з місця, поки не приплентається до нас якийсь видавець-жид...** Хто знає, чи ним Оренштайн не стане»

(з розмови Б. Лепкого і Я. Весоловського)

Галицькі українці /1904 (?)

Петро Арсенич, *Шляхами Богдана Лепкого по Прикарпаттю* (до 125-річчя від дня народження українського письменника), Івано-Франківськ 1997, с. 28.

«Думка заснувати популярне видавництво подібного до німецької *Reklam*-и або польської *Mrówk*-и **виникла нещодавно в гуртку коломийської української інтелігенції і цим заходом галицької і коломийського книгаря та видавця Я.Оренштайна**, з'являється реалізована перед українською суспільністю у формі *Загальної бібліотеки* ... Намір був випускати найбільш цінні твори української літератури та переклади, популярно-наукові праці та розвідки із різних ділянок науки, так відібрані, щоб широкі кола нашого суспільства: старша інтелігенція та шкільна молодь, простолюдини і дітвора, змогли знайти у видавництві книжечки відповідні для себе»

Галицькі українці /1909

Діло, Львів, 19 червня 1909 р.

«... не щадить «Галицька накладня» ні грошей, ані труду, щоб дати широким верствам добрі, а дешеві книжки з всіляких областей літератури та знання. Молодіж, старші люди і діди, селяни, міщани і духовні рільники й урядники, словом **кождий Українець знайде ту згодом підходячу лектуру**. Видавництво постараєть ся **добути на сьвіт божий не одну забуту, або тяжко доступну українську книжку**, а разом з тим заповнить не одну з тих численних прогалин, особливо на полі популяризації наук, які так дошкульно, а довго ми відчували. До тої праці «Галицька накладня» зєднала собі гурт молодих українських учених, які певно не пожалують праці для такого похвального діла. Їх кличем буде: подати як найширшим верствам українського народу добутки загальної культури та викликати серед них охоту дальшого, невпиннього поступу, по словам незабутнього Тараса: І чужому научайтесь, свого не цурайтесь»

Галицькі українці /1909

Від видавництва, [у:] Богдан Лепкий, *Начерк історії української літератури*, книжка I (до нападів Татар), Коломия [1909], с. 318-319.

«Оренштайн Яків, укр[аїнський]. видавець, жид[івського]. роду, *1875, основник і власник «Укр[аїнської]. Накладні», що видає універсальну бібліотеку п[і]д[п]р[и]єм[ств]ом. «Загальна Бібліотека» (від 1903 р. в Коломиї, від 1919 в Берліні), до 1932 – 230 томиків, укр[аїнські]. музичні твори, укр[аїнських]. класиків, шкільні укр. підручники, атласи й геогр[афічні]. карти, книжки для дітей, суспільно-політ[ичні]. твори, тощо»

Галицькі українці /1930-ті

Оренштайн Яків, [у:] Українська Загальна Енциклопедія в 3-ох томах, Т. 2, Львів – Станиславів – Коломия [б.р.], с. 938.

«Оренштайн Яків (1875–?), жид[івського]. роду засновник і власник в-ва «Укр[аїнська]. Накладня» у Коломиї (з 1903) і Берліні (1919-32), що видавало універсальну бібліотеку п[ід]. н[азвою]. «Заг[альна]. Бібліотека» (всього 230 тт.), ілюстровані твори українських класиків і сучасних письменників., бібліотеку українських й іноземних романів, муз[ичні]. твори, шкільні підручники, атласи й геогр[афічні]. мапи, кн[иги]. для дітей, суспільно-політичні твори тощо.
З 1933 р. О[ренштайн]. переїхав до Варшави, де мав книгарню; з кін[ця]. 1939 р. доля невідома»

Українська діаспора /1956

Оренштайн Яків, [у:] Енциклопедія українознавства. Словникова частина, гол. ред. В. Кубійович, Т. 5, Париж – Нью-Йорк 1956, с. 1869.

«Оренштайн Яків (1877–) – український видавець жидівського роду, основник «Української Накладні», що видавала книжки «Загальної Бібліотеки» (від 1903 р. в Коломиї, а від 1919 р. в Берліні) – видала до 1932 р. 230 томиків, а крім того видавала українських класиків, українські музичні твори, українські шкільні підручники, книжки для дітей, атласи і географічні мапи, суспільно-політичні твори тощо. **Загинув, мабуть у варшавському ґетто під час німецької окупації** (В. Дорошенко)»

Українська діаспора /1962

Оренштайн Яків, [у:] Євген Онацький, Українська мала енциклопедія. Книжка Х. Літери Ол-Пер, Буенос-Айрес 1962, с. 1235.

«Я. Оренштайн мав не тільки багаторічний книгарсько-видавничий досвід і був підприємець західньо-європейського типу, але **відрізнявся від інших видавців своїм українським національно-ідейним підходом до цієї справи.** ...При ближчій розмові його добірна українська мова, такт і розважність ще більше прихилили симпатію до нього. Згодом і зміст тих розмов, як на українські літературні, так і політичні теми цілком полонив наші почуття... Відчувалося, що то була непересічна людина й **талановитий організатор українського життя.**

Нам імпонував цей український джентельмен західньо-європейського покою, **з українським національно-державним конструктивним світоглядом** і... водночас жидівського походження!»

Українська діаспора /1963

Л[ев] Биковський, *Яків Оренштайн*, “Наша Батьківщина”, Нью-Йорк 11 травня 1963 р., № 21-22, с. 4-5.

«Фарбай добудовує нову хату.

Збоку, мов стара бабуся, що з порога глядить за налитим юними соками онуком, горбатіє стара хижа. ... в старій хаті пуста. Але то лише так здається, що пуста. Тут доживає свої останні дні столітнє життя. У плетеному димарі сидить засуджений на смерть колись могутній, а тепер кволий чорт-арідник, який наводив страх на десятки поколінь дітей; за липовим клечанням під образами причаївся дух мольфара, який умів розганяти грозу і відвертати град; з кутків визирають добрі чугайстри і мавки, що присипляли дітей і дарували людям добрі сни.

За сволоком, під самою стелею, – капшук зі старим тютюном, крихка від диму й часу книга «Сонник», видана коломийським видавництвом Оренштайна; у «Соннику» – листи Фарбаєвого діда, які він продиктував письменним жовнірам на сербському фронті, підписані трьома хрестиками...»

Радянська Україна /1965

Роман Іваничук, *Твори в трьох томах*, Том третій: Місто. Повісті. Новели, Київ 1988, с. 395-396.

Яків Оренштайн ... дуже поважно причинився до появи й поширення ... української літератури і літературно-критичної продукції. ... він став уже історичною постаттю українського книжкового руху, до якого колись дослідник мусітиме підійти з достойною його вкладу окремою науковою працею. Коломия ввійде в цю працю разом зі своїм видавцем Яковом Оренштайном безконкурентно – бо ніяке інше місто поза Львовом не може почванитися такою цікавою, як він постаттю»

Українська діаспора /1988

Анатоль Курдидик, Друковане слово Коломиї, [у:] Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле, Філядельфія 1988, с. 321.

«5 тисяч карбованців у фонд розвитку музею історії міста Коломиї передала пані Ціля Кремер (Оренштайн)!

Вельмишановна пані Ціля Кремер!

Ми глибоко схвильовані Вашим патріотичним поступком, Вашою великою любов'ю до Коломиї, міста в якому Ви народились і в якому пережили тяжкий період в історії єврейського народу в часі фашистської окупації України.

Передані у фонд розвитку музею історії міста Коломиї 5 тисяч карбованців – це перша спонсорська допомога нашому музею.

Таке не забувається! Ваш внесок – це ще одне підтвердження того, що **Ви належите до славної родини Оренштайнів, котра в часі чужоземної окупації робила дуже багато, щоб в душах українців «не вмерла Україна», видаючи українські книжки.**

Бажаємо Вам міцного здоров'я, довгих щасливих років життя! Щиро дякуємо за пам'ять і любов до Коломиї...»

Радянська Україна /1991

Коли верстався «Літопис...», “Літопис коломийський”, відп. ред. М. Арсак, Коломия 1991, ч. 1 (травень), с. 11.

«Orenshtain, Yakiv [Orenštajn, Jakiv], b[orth] 1875, [died]? Jewish-Ukrainian owner of the *Ukrainska (originally Halytska) Nakladnia publishing house in Kolomyia (from 1903) and Berlin (1919-32), which published hundreds of Ukrainian books. In 1933 Orenshtain moved to Warsaw, where he ran a bookstore. **He dissappered in the 1939 after the Germans occupied Warsaw, and probably died in the Warsaw getto or a Nazi concentration camp»**

Українська діаспора /1993

Orenshtain Yakiv, [in:] *Encyclopedia of Ukraine*, ed. D. Husar Struk, Vol. III (L-Pf), Toronto; Buffalo; London 1993, p. 706.

«Оренштайн Яків, 1875-?, укр[аїнський]. видавець і культурний діяч євр[ейського]. походження; засновник і власник видавництва Укр[аїнська]. Накладня (з 1903 у Коломиї, 1919-32 у Берліні); бл. 230 томів укр[аїнських]. письменників ХІХ-ХХ ст., атласи, шкільні підручники; з 1933 у Варшаві, після 1939 доля невідома»

Україна /1999

Оренштайн Яків, [у:], Універсальний словник-енциклопедія УСЕ, Київ 1999, с. 994.

«Оренштайн Яків (1875–1944) – народився в м. Коломиї. Походив із династії відомих друкарів і книготорговців. Вищу освіту здобув у Львівському та Віденському університетах. Заснував і був власником «Галицької накладні» в Коломиї (1903–1915) та «Української накладні» в Берліні (1919–1932) з філіями у Філадельфії і Катеринославі.

Виданий у Берліні 1921 року об'єднаний каталог «Галицької» та «Української» накладень за 1903–19 рр. відображає понад 350 видань, систематизованих за видавничими жанрами. Це, зокрема, кількатомні, багатоілюстровані твори Т. Шевченка, І. Котляревського, Марка Вовчка, Б. Лепкого, 30 випусків творів великої української і світової прози (твори І. Франка, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянської, Л. Толстого, А. Франса та ін.), 150 випусків «Загальної бібліотеки», до якої, крім художніх творів, входили також праці філософського та наукового змісту (Ф.-В. Ніцше, І. Раковського та ін.), праці з історії України, історії української літератури, мистецтва, культури, а також словники, атласи, ілюстровані дитячі книжки, сотні штук кольорових листівок українознавчої тематики, збірки українських народних, стрілецьких, маршових пісень, українські гімни, музичні твори на слова Т. Шевченка та інших письменників. Найцінніші з цих видань, власне, були реалізацією широкої видавничої програми, укладеної Оренштайном на початку 1918 р. з урядом Української Центральної Ради в Києві, що засвідчувало його підтримку і відданість національному відродженню України.

У 1932 р. Оренштайн із родиною переїхав до Варшави, де заклав антикварну книгарню. Місце смерті Оренштайна достеменно не відоме: варшавське ґетто або концтабір Заксенхаузен»

Україна /2010

Марія Вальо, *Оренштайн Яків*, [у:] *Енциклопедія історії України: у 10-ти томах*, редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 7 (Мл – О), Київ 2010, с. 631-632 (зі скороченнями)

***Відновлення пам'яті про Я.Оренштайна:
перейменування вулиці (з 1992 р.)***

«ВИДАВНИЧА» РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОЛІЕТНІЧНОЇ І ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ІСТОРІЇ КОЛОМИЇ І ГАЛИЧИНИ У СПІВПРАЦІ З ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИМ ВИДАВНИЦТВОМ «ЛІЛЕЯ-НВ»

**Відновлення пам'яті про Я.Оренштайна:
видавнича марка (з 2014 р.)**

«... Я.Оренштайн чимало доклався до розвитку українства як сутності і присутньої у політичному просторі Європи спільноти своїми малими кроками і вчинками. Дякуючи його зусиллям було створено видавництво, що поширювало українське слово ... Сам Яків Саулович намагався частково допомагати загалом українським державним інституціям в утвердженні національної державності в силу власних можливостей і компетенцій. Ця подвижницька діяльність, напевне, і дає підстави досліднику вважати особу Мойсеєвого визнання «українцем» – якщо не за походженням, то за змістом своєї діяльності»

(Великочий В. Нове слово в українській юдаїці // Карпатський край. – Івано-Франківськ, 2016. – № 1 (8). – С. 227–228).

**Відновлення пам'яті про Я.Оренштайна:
реконструкція життєпису (2015 р.)**

**Відновлення пам'яті про Я.Оренштайна:
меморіальна дошка (з 2016 р.)**

Деякі висновки

- Досі українська традиція не виходила за межі *описового трактування* особи Я.Оренштайна як видавця, акцентуючи увагу лише на його заслугах у *виключно українській видавничій царині* (оцінки коливаються від позитивних до нейтральних; помилок і огріхів у біографії).
- Українська традиція розуміння місця і ролі Я. Оренштайна була і є, по-суті, «галицькою» і «діаспорною»: ще за свого життя він був фактично відсутній в інформаційному просторі Наддніпрянщини, а сьогодні є «маргінальною фігурою» в історії і культурі євреїв сучасної України.
- Дотепер Я. Оренштайнова праця не вписана у *ширший контекст українсько-єврейських і українсько-польських взаємин*: українська традиція мало знає про його участь у процесі С.Штайгера, ролі як перемовника з УВО, його плани щодо ініціативи створення українського університету в ІІ Речі Посполитій, або звинувачення у підтримці українського національно-визвольного руху 1918–1920-х рр.
- Пам'ять про Я. Оренштайна надалі є *виключно «українською»*, з усіма її позитивами для титульної нації і, одночасно, негативами – як пам'яті свідомо обмеженої і закритої для «Іншого свого» (читай: його одновірців). Загалом, символічна Україна Оренштайнових часів і сучасна незалежна Україна «пам'ятає» його, щоправда, показово як «українського видавця», тим самим відбираючи у Я. Оренштайна історичне право на об'єктивне трактування саме як «єврея-видавця української книжки».